

OBRZĘD I JEGO WARSTWA MUZYCZNA

ROCZNIKI HUMANISTYCZNE
Tom LXX, zeszyt 12 – 2022

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh227012.6>

BEATA MAKSYMIOUK-PACEK
JOANNA SZADURA

MIEJSCE I FUNKCJA PIEŚNI ORAZ PRZYŚPIEWEK KOROWAJOWYCH W OBRZĘDZIE WESELNYM NA PODLASIU

UWAGI WSTĘPNE

Podlasie, obszar między Mazowszem, Mazurami i Lubelszczyzną (Zakrzewski 51; zob. też Szymańska I, 19-24), będący pograniczem politycznym, społeczno-kulturowym i narodowościowo-religijnym (Barwiński 282), to miejsce, gdzie stykają się kultury Wschodu i Zachodu, a w wymiarze duchowym dochodzi do spotkania się „dwu religijnych obrządków chrześcijańskich: wschodniego (bizantyjskiego) i zachodniego (łacińskiego)” (Adamowski, „Pogranicze” 9), miejsce wzajemnej wymiany oraz zapożyczeń, zarówno na poziomie języka, jak i kultury (Maksymiuk-Pacek, „Roste korowaju” 117), miejsce wyjątkowe w swojej różnorodności. Wyjątkowe także dlatego, że właśnie na tym terenie wciąż można odnaleźć relikty dawnych wierzeń i praktyk, w tym związanych

Mgr BEATA MAKSYMIOUK-PACEK – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze, Katedra Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego; e-mail: beata.maksymiuk-pacek@mail.umcs.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4495-6867>.

Dr hab. JOANNA SZADURA, prof. UMCS – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Filologiczny, Językoznawstwa i Literaturoznawstwa, Katedra Tekstologii i Gramatyki Języka Polskiego; e-mail: joanna.szadura@mail.umcs.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7448-2602>.

BEATA MAKSYMIOUK-PACEK, MA – Maria Curie-Skłodowska University, Institute of Cultural Sciences, Department of Intangible Cultural Heritage; e-mail address: beata.maksymiuk-pacek@mail.umcs.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4495-6867>.

Dr. habil. JOANNA SZADURA, Associate Prof. at UMCS – Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Faculty of Philology, Institute of Linguistics and Literary Studies, Department of Textology and Grammar of the Polish Language; e-mail address: joanna.szadura@mail.umcs.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7448-2602>.

z korowajem jako niezbywalnym rekwizytem tradycyjnego obrzędu weselnego. Korowaj weselny¹ to obrzędowe pieczywo, które przygotowywano z zachowaniem rytualnych czynności i towarzyszących im śpiewów. Zdaniem Jana Adamowskiego jest on jednym z fenomenów kulturowych Podlasia („Pogranicze” 13). Praktyka jego wypieku do lat 70. XX wieku była na Podlasiu powszechna zarówno wśród ludności prawosławnej, jak katolickiej (Szadura 25; zob. też Adamowski, „Pogranicze” 13). Obecnie korowaj jest obiektem ochrony dziedzictwa kulturowego. Tradycję podtrzymują potomkowie tych, którzy ją tworzyli, „wracając do starych przepisów, poszukując okruszków pamięci” (Szadura 24), dokumentują zapisaną w pieśniach historię korowaja.

Literatura przedmiotu dotycząca pieśni i przyśpiewek korowajowych jest nieliczna², a informacje rozproszone w różnych publikacjach. Archaiczność i unikatowość tych tekstów oraz brak systematycznych badań nad nimi skłoniła nas do podjęcia próby omówienia miejsca tego repertuaru w strukturze tradycyjnego wesela oraz wskazania pełnionych przez te pieśni funkcji. Zasadniczy, wykorzystany w prezentowanej analizie materiał ilustracyjny pochodzi z prac *Podlasie* Janiny Szymańskiej i *Lubelskie* pod redakcją Jerzy Bartmińskiego, wydanych w serii „Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały”, opracowywanej pod auspicjami Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. W wymienionych źródłach trzon stanowią zapisy terenowe (w wielu przypadkach niepublikowane) z archiwów Instytutu Sztuki PAN w Warszawie oraz Instytutu Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS w Lublinie, zostały też odnotowane warianty pieśniowe z *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga. Teksty zaczerpnięto też z prac Aleksandra Oleszczuka, Jana Adamowskiego („Podlaskie pieśni weselne”) i innych dokumentalistów oraz badaczy wschodniego pogranicza kulturowego. W analizie przywołano utwory wykonywane w różnych, charakterystycznych dla Podlasia, wersjach językowych. Wyboru ilustracji tekstowej dokonano, kierując się kryterium tematycznym, a nie geograficznym.

KOROWAJ JAKO OBRZĘDOWE PIECZYWO WESELNE

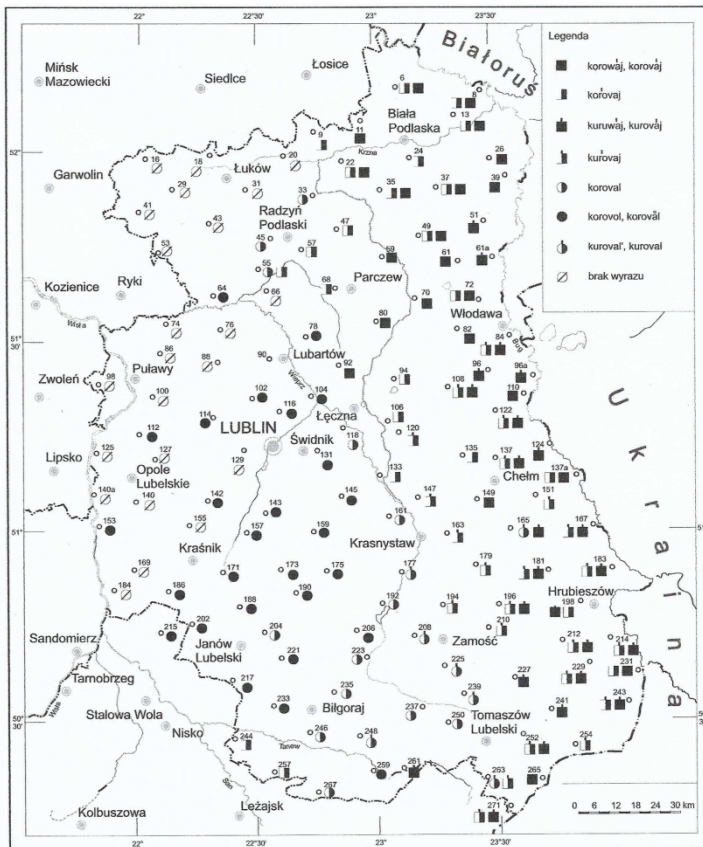
Korowaj to rodzaj pszennego placka, dawniej rytualnie przygotowywanego i rozdzielanego wśród uczestników wesela³. Był ważnym rekwizytem obrzędowym, towarzyszył bowiem „wszystkim etapom wesela: miał być wszakże środkiem pro-

¹ Korowaje na Podlasiu wypiekano również z innych okazji, np. korowaj agrarny przygotowywano na prawosławną pamiątkę św. Jurija (6 maja).

² Zestawienie prac dotyczących tradycyjnego słowiańskiego korowaja weselnego przedstawiła Joanna Szadura (zob. Szadura).

³ Odpowiednikiem korowaja w centralnej i zachodniej Polsce był *kolacz* (Biegeleisen 142).

wadzącym (pośredniczącym?) do magicznej przemiany, jednocześnie będąc symbolem wszelkich nadziei związanych z obrzędowym zetknięciem się z sacrum” (Kowalski, *Chleb* 132). Wyjątkowość korowaja wydają się potwierdzać hipotezy etymologów, którzy jego nazwę najczęściej wyprowadzają od słowa *krowa* (Sławski 2, 495-496), „bo niby jej kształtem się wzorowało” (Brückner 257). Badacze kultury zgadzają się, że „istotę semantyczną więzi obu nazw – pieczywa i zwierzęcia objaśniano zewnętrznym podobieństwem do krowy (wielkość) [...] lub bardziej przekonująco – podobieństwem w sferze mitologicznej. Korowaj analogicznie do krowy jest symbolem urodzaju oraz płodności” (Bączkowska 81). Niektórzy z nich uważają, że w obrzędowości weselnej korowaj miał zastępować pierwotną ofiarę z krowy (Ivanov i Toporov 243-258; zob. też Biegeleisen 135), co można wiązać z hipotezą łączącą ogólnosłowiańskie słowo *krowa* z łacińskim *caro* ‘mięso’ (Szadura 21, za: Zhayvoronok 306).

Mapa 1. Nazwa *korowaj* według *Atlasu gwar Lubelszczyzny*, za: *Lubelskie II*, 42

Tradycja przygotowania tego weselnego chleba ma charakter ogólnosłowiański i wykazuje związki z wierzeniami przedchrześcijańskimi (*Mify narodov mira* 1, 622). Najsilniej została utrwalona wśród Słowian wschodnich, ale została także udokumentowana u Słowian południowych i pośrednio zachodnich (Szadura 21). W Polsce „na Podlasiu, wschodniem Mazowszu i w Lubelskiem⁴” (Kuryłowicz 184; Szadura 22), a także na Suwalszczyźnie i częściowo na Podkarpaciu (Szadura 22-23), korowaj pieczono zwykle w wigilię ślubu.

SCENARIUSZE WESELNE NA POGRANICZU WSCHODNIM

Na Podlasiu wyróżniono wprawdzie różne typy⁵ wesel, łączył je jednak ogólny scenariusz (Bartmiński i Tymochowicz 41; zob. też Maksymiuk-Pacek, „Trwałość” 368). Kolejność etapów wesela mogła ulegać nieznacznym modyfikacjom. Nie wszystkie z nich były obligatoryjne. Znamienne jednak jest to, że do obowiązkowych należały te, które dotyczyły korowaja. Bez niego bowiem nie mogło się tu odbyć żadne wesele – „pjekli go na wesele zawsze” (Szadura 25), był bowiem na tych terenach „szczególną świętością” (Biegeleisen 132). Korowaj, zgodnie ze scenariuszem, pojawia się w dwu kluczowych momentach obrzędowości weselnej, tj. podczas wieczoru panieńskiego – gdy się go przygotowuje, oraz w trakcie uczyty weselnej – gdy jest dzielony między wszystkich uczestników wesela, np. „po kolacji/przed oczepinami/po oczepinach/pod koniec wesela” (Szadura 35).

Obydwu etapom towarzyszyły śpiewy, będące komentarzem do podejmowanych działań lub mające charakter instruktażowy. Na omawianym terenie wykonywano je w gwarze chachłackiej bądź po polsku (Maksymiuk-Pacek, „Roste korowaju” 119).

I. WIECZÓR PANIEŃSKI – PIECZENIE KOROWAJA

Korowaj był pieczony tylko dla osób, które po raz pierwszy wstępowały w związek małżeński. Zgodnie z ogólnosłowiańskim zwyczajem nie przygotowywano go wdowom i wdowcom, bo „to już [taka osoba] ma pare sobje” (Szadura 26). Można go było jednak upiec wychodzącej za mąż za wdowca pannie i zeniącemu się z wdową kawalerowi – oni „mają prawo” do korowaja (Szadura 26).

⁴ Mowa o wschodniej części Lubelszczyzny.

⁵ Janina Szymańska w tomie *Podlasie* opisuje następujące typy wesela podlaskiego: ze wsi polskiej (mazurskiej) katolickiej, ze wsi polsko-białoruskiej (katolickiej), ze wsi polskiej szlacheckiej, ze wsi białoruskiej prawosławnej, ze wsi ukraińskiej prawosławnej (II, 33).

W zależności od lokalnych zwyczajów na wesele pieczono jednego korowaja – w domu panny młodej – lub dwa – u panny młodej i u pana młodego (Szadura 26).

O przygotowanie korowaja proszono gospodynie nazywane *korowajnicami*. Jak zauważa Janina Szymańska, „unikano szczególnie zapraszania do pieczenia korowaja wdów, jako kobiet naznaczonych piętnem śmierci” (II, 52). W gronie korowajnic nie powinny się także znaleźć kobiety nieszczęśliwe w małżeństwie (Szadura 27). Używając korowajowi swojej siły witalnej, korowajnice zagniatyły go wspólnie. Tak przygotowany „miał reaktualizować mityczny czas początku i uruchomić moce płodności, które – dzięki odtworzeniu stanu rajskiej pełni – mogły stać się udziałem nowożeńców” (Kowalski, *Kultura magiczna* 442). Młodym dziewczętom, druhnom pozwalano jedynie na wykonywanie ozdób i *korowajczyków* (Szadura 27; Szymańska II, 41).

PRZYGOTOWANIA DO WYPIEKU

Korowajnice zbierały się zazwyczaj w domostwie panny młodej w przeddzień wesela. Przynosiły ze sobą składniki na ciasto. Niekiedy nie używały ich do pieczenia, pozostawały one bowiem „w domu weselnym jako rodzaj zapomogi” (Oleszczuk 48-49). Każdej z korowajnic wyznaczano określone role, np. w okolicach Mielnika zadaniem matki chrzestnej było wyrabianie ciasta (Szadura 29), czynność tę powierzano także matce lub wybranej spośród zaproszonych kobiet, którą nazywano starszą korowajnicą (Szymańska II, 35). Nim jednak kobiety przystąpiły do rozczynienia ciasta, wykonywały działania, które miały na celu umieszczenie korowaja w bezpiecznej przestrzeni umożliwiającej kontakt z *sacrum*, np. otaczały kręgiem dzieżę (Kraczoń 132), kreśliły nad nią znak krzyża, modliły się i śpiewały pieśni religijne, np. „Tjebie Matjer Preswjataja” (Szadura 30), albo specjalne pieśni korowajowe, np.

163
89

Aj, u ho - rod - cy — na ja - roj rut - cy

roz - wy - wa - jet - sia z'i - le, —

roz - wy - wa - jet - sia z'i - le,

25

w na - sze - je Ka - s'lu - li — mo - lo - deń - kie - ju

za - czy - na - jet - sia - we - s'i - le, —

za - czy na - jet - sia — we - s'i - le.

Aj, u horodecy na jaroj rutcy
 |:rozwywajetsia z'ile:|,
 w naszej Kas'iuili mołodenkij
 |:zaczynajetsia wes'ile:|. ⁶

Pojawiająca się w tekście rozwijająca się ruta jest zapowiedzią zbliżającego się wesela. Symbolizuje pannę gotową do zamążpójścia, jej dziewictwo i urodę. Z wiecznie zielonej ruty wito wianek panny młodej, wykonywano weselną różgę, używano jej do ozdoby stroju weselnego dziewcząt i chłopców, strojono nią także stoły weselne i izby (*Słownik stereotypów II/IV*, 55, 356, 357, 360).

WYRABIANIE CIASTA

Pieśni towarzyszące wyrabianiu korowaja udokumentowały pełen szacunek stosunek, jaki do tego wypieku mieli uczestnicy wesela. W pieśni zapisanej w okolicach Starej Kornicy korowaj „miesi sam Bóg, Przczysta Matka Boża tej robocie przyświeca, aniołowie wodę noszą, a Chrystus chustą przykrywa” (Szpura 51; podobnie zob. Gura 249). W okolicach Sławatycz, jak podaje Oskar Kolberg, śpiewano podobnie:

Trójcia po cerkwy chodyt'
 Spasa (Zbawiciela) za ruczku wodyt',
 Spas sia jěj pytuje:
 chto w toj korowaj dbaje (kto go sporządza).
 Cy z sęła sęłanoczka,
 cy z mista miszczanoczka,
 cy zwo Lwowa burmystrowa,
 cy sama Pereczystaja?
 – Na more kytaj (sznur?) wysyt' –
 sam Boh korowaj mysyt'
 Janheły wodu nosiat'
 Hospoda Boha prosiat'. ⁷

Korowaj, tak jak inne ciasta drożdżowe, przygotowywano z mąki pszennej, masła, jajek, wody, cukru, soli⁸ i drożdży. W pieśniach śpiewano jednak o jego wyjątkowości i o wyjątkowości wszystkich składników (Szymańska II, 178), np.

⁶ Melodia i tekst za Szymańska II, nr 0684A, Stary Pawłów 1951.

⁷ Tekst za Kolberg 214.

⁸ Sól jest, wedle jednych relacji, składnikiem dodawanym do korowaja, wedle innych – nie. Oskar Kolberg udokumentował tę ambiwalencję w Chełmskiem, definiując korowaj jako „chleb weselny pszenny bez soli” (221), a w innym miejscu pisząc, że „dodają do niego [korowaja] jako przyprawę: soli i czernuszki” (245). Analogiczną sytuację odnotowano w 2010 r. podczas badań

Bądź, ko - ro - waj, ru - mia - ny.

po - je - dziesz min - dzy pa - ny

pod pa - ny, min - dzy pa - ny, —

bądź, ko - ro - waj, ru - mia - ny.

Bądź, korowaj, rumiany,
 pojedziesz mindzy pany,
 pod pany, mindzy pany,
 bądź, korowaj, rumiany.

Jak cie matejka piekła,
 trzy kopy jajów wgnietła,
 oj, jak cie w piec wsadzała,
 to ci pięknie śpiwała.

Oj, znaju, bo mój znaju,
 co je w tym korowaju,
 ze siedmiu młynów mąka,
 ze trzech dunajów woda. [...] ⁹

Składniki musiały być najlepsze z najlepszych, były bowiem oznaką przyszłego dostatku państwa młodych. W przywołanej pieśni zwraca uwagę symbolika liczb, np. to, że *mąka* ma być z *siedmiu młynów* (siódemka to liczba doskonała, symbolizująca pełnię)¹⁰, a woda z *trzech dunajów* (trójka jest liczbą świętą, symbolizuje m.in. trójjedność Boga). W innej pieśni słyszymy:

terenowych w Krasnobrodzie, por. relacje o korowaju: ciasto *praśne, nijakie, niesolone, nijakie*. *To tylko tyle ozdobne* (TN UMCS 1705), dodawano *mąkę, sól i tam cukru* (TN UMCS 1705). Warto zauważyć, że gdy mówiono o niedodawaniu soli, podkreślano, że jest to ciasto *praśne*, tj. niezakwaszone, najprostsze, naturalne, co ma istotny wymiar symboliczny. Szerzej na ten temat roli soli (operatora mitologicznego przełomu) w weselnej obrzędowości zob. Łeńska-Bąk 67.

⁹ Melodia i tekst za Szymańska II, nr 0690, Werchliś 1951.

¹⁰ Podobnie w Starej Kornicy uważano, że korowaj ma zawierać *siedem sit mąki, siedem fasek masła, siedem kop jaj* (Szpura 52)..

Oj, ko-ro-wa-ju, ko-ro-wa-ju,
kol'-ko na te-be kosz-tu tre-ba?
ko-reć mu-ki psza-nycz-ne-ji,
gar-nec so-li lo-do-we-ji,
ce-bor wo-dy-ci kry-nycz-ne-ji,
ho-ro-deć ru-ty ze-lio-ne-ji,
ho-ro-deć ru-ty ze-lo-ne-ji,
pu-czok ka-li-ny czer-wo-ne-ji.

Oj, korowaju, korowaju,
kol'ko na tebe kosztu treba,
koreć muki pszanyczej,
garnec soli lodowej,
cebor wodyci krynyczej
horodeć ruty zeloneji,
horodeć ruty zeloneji,
puczok kaliny czerwonej.¹¹

W tej pieśni ważna jest duża ilość składników: *korzec pszenicznej* (najlepszej) *mąki* – korowaj bowiem musiał być tak duży, aby można nim było obdzielić wszystkich uczestników wesela; *garniec soli lodowej* – także najlepszej, *ceber wody krynicznej* – najczystszej. Pojawiają się też – zdobiące ciasto – zielona ruta i czerwona kalina. Ruta (zob. wyżej) i kalina to tradycyjne symbole panny. Warto przypomnieć, że na Podlasiu swachy zatykały kalinę w korowaj, a druhnny w warkocze (Biegeleisen 93). Jeżeli jednak družbowie uznali, że panna młoda utraciła cnotę, zrzucali kalinę z korowaja i z naczyń weselnych (Kolberg 210-211), wrywali ją mężczyznom z czapek, a kobietom „od piersi” i rzucali z pogardą na ziemię. Na jej miejsce zatykali gałązki choiny (Biegeleisen 83; Kolberg 210-211).

¹¹ Melodia i tekst za Szymańska II, nr 0691A, Stary Pawłów 1951.

Do ciasta dodawano niekiedy alkohol, „by korowaj był wesoły” (Biegeleisen 136) i „by przyszłe życie nowożeńców było wolne od trosk” (Szpura 52), a także miód lipowy, aby ich pożycie było słodkie; rodzynek, aby urodził się im synek (Szadura 29). W niektórych miejscowościach wkładano w środek korowaja pieniądz i dwa całe jaja, które symbolizowały dobrobyt (Szpura 52; por. *Lubelskie II*, 408).

ZDOBIENIE KOROWAJA

Ciasto dzielono zwykle na dwie części – jedna stanowiła spód korowaja (nazywany *podeszwą*), z drugiej przygotowywano ozdoby. Były one związane z symboliką kosmosu (słońca i księżyca) i mitologicznego „drzewa życia” (Adamowski, „Podlaskie pieśni weselne” 173; Szadura 21), łączącego świat ziemski z niebiańskim. Jak wspomina Leokadia Nitychoruk z Wólki Polinowskiej:

(...) najsamprzód (...) zrubili słońce i księżyc. I rodzice przychodzili i wkładali. I gołymi rękami nie brali: „żeb moje dzieci nie byli gołe, nie dorobili sje”. Tak brali jakąś chusteczke, czy przez ręcznik swoji roboty, takie były ji kładły. Najsamprzód starsza kuruwajnica zrobi taki pasek, by krzyż w jedną stronę i w drugą. O! A wtedy już kładli pu środku słońce, koło słońca księżyc. No ji śpiwali kurowajnicy różnie. (Adamowski, „Podlaskie pieśni weselne” 180)

Na wierzch ciasta kładziono także: figury zwierzęce – *ptaszki, byczki, gąski/huski* – symbolizujące łączność ziemi z niebem, płodność i przyszłą gospodarską zamożność (Szadura 21; Balawejder 35); ozdoby roślinne – szyszki, kłosa zbóż, listki, orzechy, oraz ornamenty geometryczne, np. koło – symbol nierozzerwalności związku małżeńskiego (Biegeleisen 146). Korowaj okalał warkocz z ciasta, będący oznaką czystości panny młodej, lub *plotek*, pełniący tę samą funkcję (Szadura 33).

WKŁADANIE KOROWAJA DO PIECA

Przed włożeniem ciasta do pieca korowajnice kreśliły znak krzyża nad przygotowanym do pieczenia plackiem. Żegnano także piec. Często śpiewem proszono o błogosławieństwo matkę panny młodej, np.

|: Pobłogosław, Boże:| i ty, rodna maty,
idy korowaja żegnaty.¹²

Przed włożeniem ciasta do pieca śpiewem wzywano najstarszą korowajnicę,

¹² Tekst za Szymańska II, nr 0685, Derło 1951.

aby przyniosła ze swej chaty *kociubę* i łopatę do chleba (tekst, zob. Adamowski, „Podlaskie pieśni weselne” 178).

Niosąc ciasto do pieca, korowajnice zwracały się z prośbą do Boga i Matki Najświętszej o pomyślność dla młodej:

Żeby naszej młodej chleba nie zabrakło,
 żeby w jej rodzinie niczego nie brakło,
 żeby jej dziecięcki wesoło chodzili,
 razem z rodzicami wszyscy się modlili,
 żeby miłość wzajemna była ich drogą,
 ażeby wszyscy poszli aż do Pana Boga.
 Oj, Pani, Pani z wysokiego nieba,
 żeby naszej młodej nie zabrakło chleba.¹³

Piec, do którego wkładano korowaj, był w pieśniach hiperbolicznie upiększany – miał mieć np. *złote/porzłacane plecy i szklane drzwiczki/worota* – i personifikowany – *czeka korowaja*, „z radości na przyjęcie korowaja rechocze” (Szymańska II, 178).

PIECZENIE KOROWAJA (*wesele korowajnic*)¹⁴

Podczas pieczenia korowaja wykonywano pieśni o funkcji magicznej. Korowajnice prosiły w nich na przykład o to, by ciasto rosło *wyżej pieca, dzieży i dunaju* (tekst i melodia zob. Szymańska II, nr 0433A, Starowlany 1979). *Dunaj* ma tu sens symboliczny jako miejsce skupienia mocy życiodajnej i sakralnej (*Słownik stereotypów I/II*, 254), piec zaś i dzieża stanowią centrum swojskiego świata.

KOROWAJOWA BIESIADA

Czas pieczenia korowaja upływał w atmosferze radości, czemu towarzyszyło wspólne biesiadowanie, zabawa i przymawianie się o alkohol, który w podzięcie za wysiłek stawiał korowajnicom ojciec młodej (Szymańska II, 178, tekst zob. np. Adamowski, „Podlaskie pieśni weselne” 179).

Korowajnice, tańcząc, stukwały o powałę łopatą, by wypiek był udany. Ładny i *cycaty korowaj* traktowano bowiem jako zapowiedź szczęśliwego życia przyszłych małżonków (Łobińska 48). Niekiedy drużbowie i młodzi chłopcy chowali łopatę, która służyła do umieszczania ciasta w piecu, i przekomarzali się z zebra-

¹³ Tekst za Szymańska II, 43.

¹⁴ Zob. Szymańska II, 162, 163.

nymi kobietami, co także ukazują pieśni (zob. np. Szymańska II, nr 0703B, Dereczanka 1979).

WYJMOWANIE KOROWAJA Z PIECA

Po upieczeniu ciasta proszono *szklane wrota złotego pieca*, aby pozwoliły wyjąć korowaja (tekst zob. Szymańska II, nr 0700, Wólka Polinowska 1979). Korowaj bowiem musiał pozostać nienaruszony. W niektórych zapisach etnograficznych pojawiły się informacje o rozbieraniu pieca, których źródłem mogła być pieśń: „Podajcie nam miecz, miecz! Budziem rubali, rubali, podajcie nam miecz, miecz!” (Biegeleisen 138). Niewykluczone, że jest to świadectwo praktyki stawiania specjalnego pieca poza domem i rozbijania go, gdy ciasto było już upieczone. Mieszkańcy okolic Mielnika pytani o to, co zrobić, gdy korowaj wyrośnie tak wysoki, że nie można go w całości wyjąć, odpowiadali jednak ze śmiechem: „Pjeca nie rozbierali. No, najwyżej już jak za dużyj [korowaj], to te ptaszki [się] pozrywa” (Szadura 29).

Przy wyjmowaniu ciasta z pieca, kierując się zasadą *Jakie życie, taki korowaj*, zwracano baczną uwagę na jego wygląd. Dobrze wyrosnięte ciasto miało bowiem zapowiadać „dobre życie i dostatek, niewyrośnięte – biedę; gdy pękło, mówiono, że życie młodych będzie nieudane, że dziewczyna nie dochowała czystości, też że pierwsza urodzi się córka” (Maksymiuk-Pacek, „Roste korowaju” 123; szerzej zob. Szadura 41-42).

Upieczony korowaj zdobiono kaliną, barwinkiem, szparagusem, liśćmi dzikiego wina, o czym mówi pieśń zanotowana w Starej Kornicy:

Korowaju, korowaju,
to ja cjebie pryberaju,
to w cwit, to w kałynu
ze wsi swoju rodynu,
z blyskuju, z dalekuju,
z biednuju, z bohatuju.¹⁵

WYNOSENIE KOROWAJA DO KOMORY

Upieczony korowaj do komory wnoszono w rzeszocie¹⁶, na którego dno na Podlasiu wkładano „kłosy zboża, żyta, pszenicy, wyściełano je białym, zdobionym koronkami ręcznikiem” (Radzikowska 63). Rzeszoto z plackiem brał

¹⁵ Tekst za Szpura 53.

¹⁶ Rzeszoto (= sito) to symbol oddzielenia dobrego od złego (*Leksykon symboli* 144). Używane było również do przesiewania mąki na chleb.

na głowę družba i tak przenosił je do komory. W miejscowości Szostka na Podlasiu marszałek, trzymając korowaj na głowie, kilkakrotnie podrzucał go do góry, krzycząc przy tym: „Hop, korowaju” (Oleszczuk 55). W komorze korowaj umieszczano na honorowym miejscu i dbano o to, aby już nikt go nie dotykał. I tak „pieczeniem korowaja kończy się weselne przygotowanie” (Gryciuk 107).

II. UCZTA WESELNA – DZIELENIE KOROWAJA

Uczta, podobnie jak inne etapy wesela, przebiegała wedle ścisłego porządku. Niezwykle ważną rolę w tym scenariuszu odgrywało wniesienie korowaja do izby weselnej i dzielenie go.

WNOSZENIE KOROWAJA

Przed wniesieniem korowaja na ucztę w niektórych miejscowościach Podlasia ubierano go cukierkami, żeby życie młodej pary było słodkie (zob. np. Radzikowska 63; Szadura 35).

Uroczyste wniesienie korowaja na ucztę weselną odbywało się zwykle przed oczepinami (Radzikowska 63). Najpierw placek weselny był prezentowany gościom. Najczęściej robił to marszałek lub družba. Jak odnotowuje Janina Szymańska, w okolicach Krzyczewa w powiecie białskim družba niósł go nad głowę w przetaku: „i dopiru tancy, aż doniesie do stołu, aż do panny młodej i do pana młodego” (II, 164). Po prezentacji korowaj stawiano na stole przed młodymi. Przed wniesieniem korowaja śpiewano pieśń, w której proszono o jego *wydanie* weselnikom, zapowiadając tym samym mające za chwilę nastąpić oczepiny, np.

$\text{♩} = 169$
 Ba-ten-ko, wy-daj na ko-ro-waj - rod-zeń-ki
 wy-daj nam ko-ro-waj - wy - daj - nam
 z no-we-ji ko-mo-ry, wy-daj nam, na te-so-wy sto-ly,
 wy - daj - nam na - bie - ly o - bru - sy
 wy - daj nam na - zy - wny ko - lo - sy.

Bateńko, wydaj nam korowaj,
 rodneńki, wydaj nam korowaj,
 wydaj nam z nowej komory,
 wydaj nam na tesowe [= cisowe] stoły,
 wydaj nam na biały obrusy,
 wydaj nam na żywny kołosy.¹⁷

Pieśnią wzywano weselników na uroczyste dzielenie korowaja (tekst zob. Szymańska II, nr 0862B, Krzyczew 1979).

DZIELENIE KOROWAJA

Dzielenie korowaja najczęściej jest poprzedzane przez oczepiny. Najczęściej, albowiem na Podlasiu w niektórych okolicach dzielenie korowaja „następuje zaraz w sobotę przedweselną, w innych przed wybieraniem się wesela do domu pana młodego (...) [a także] na ostatnim obiedzie weselnym u pana młodego” (Oleszczuk 55).

Obowiązek dzielenia ciasta weselnego zwykle powierzano mężczyznom – staroście lub starszemu družbie. Starosta „myje ręce, bierze nóż i przeżegnawszy się znakiem krzyża św. przystępuje do krajania i dzielenia tego obrzędowego ciasta” (Kolberg 216-217). Czynnościom tym towarzyszyło wspólne odmówienie pacierza oraz śpiewy, np. w okolicach Łomaz zapisana została pieśń:

Družba korowaj kraje – zołotyj nożyk maje,
 sriěbnu talerońku, – a biłuju ruczeńku.
 Buv korowaj jak wiko, – a deż joho podito?
 Družbońko rozszachrowav, – na rodynońku rozdav,
 to w żmeniu, to w kószeniu (kieszień), – la żońky na weceru,
 to w rukawyciě, to w nohawycie, – la swojij mołodyci.
 Nasz družbońko Pan, Pan, – na nióm sołomianyj żupan;
 łykom podpasav sia, – do korowaji wubrav sia.
 Družba korowaj riže, – a jomu z nosa lize.
 – My pszenyciu połoły, – ruczeńky pokołoły.
 Samyji sia dohadajcie, – nam korowaju dajte,
 choc po husoczce, choc po troszoczce,
 wsiój rodynońce dajte!¹⁸

W wielu pieśniach towarzyszących temu etapowi obrzędu weselnego pojawia się motyw krajania korowaja *złotym nożykiem*¹⁹, co czyni ten moment wyjątko-

¹⁷ Melodia i tekst za Szymańska II, nr 0864, Dereczanka 1979.

¹⁸ Tekst za Kolberg 217.

wym. Krajanie może bowiem przypominać rytuał ofiarny sprawowany przez mężczyznę-kapłana (Szadura 22). Ciasto weselne rozdzielano według przyjętego porządku: pierwszy, specjalny, kawałek z wizerunkiem słońca i księżyca, z pieńżkiem lub jajkiem otrzymywali państwo młodzi, kolejnymi obdarowywano rodziców, rodzeństwo, chrzestnych i pozostałych weselników (Bączkowska 84; Szadura 37). Spód ciasta, tzw. *podeszwę*, otrzymywali muzykanci. Dzieciom i *stójce* matka weselna rozdawała z fartucha korowajczyki.

Uważano, że każdy z gości powinien otrzymać kawałek korowaja, podobnie jak opłatek w czasie świąt Bożego Narodzenia (*Lubelskie* II, 408). Niedopełnienie tego obowiązku uznawano za zapowiedź nieszczęśliwego życia nowożeńców (Bohdanowicz 68).

W czasie dzielenia ciasta wykonywano różne pieśni i przyspiewki skierowane do weselników, w których zachęcano m.in. do hojnej *zapłaty* za korowaja, np.

|:Oj, rode horoszyj, | oj, rode horoszyj,
nie szkodujcie hroszy, | wojdy w sień do chaty,
Jadz'uniu spomahaty, | Jadz'uniu spomahaty:|. ²⁰

Gdy weselnicy odbierali korowaj, *przepijali* do niego, tj. wznosili toast, składali życzenia i wręczali nowożeńcom prezenty. Po korowaja do chaty niekiedy wjeżdżał również konny. Korowajem częstowano bowiem także konia – zwierzę męzczyzny (*Słownik ludowych* 119), symbol siły i potencji (Ogrodowska 87):

To i u kogo dużyj dom, wysokie drzwi, to koniem wjeżdżali do młodych, wjeżdżali koniem i koniu dadzo kieliszek wódki, obetno korowaja i dadzo dla tego konia. Koń zje przy stole i ten swat już mówi: „Do widzenia, my już odjeżdżamy”. O, tak było. (Szadura 39)

¹⁹ Warto wspomnieć, że jedna z hipotez etymologicznych łączy nazwę *korowaj* z czasownikami *krajać*, *kroić* (Biegeleisen 135). Są jednak takie rejony, gdzie korowaja łamano (Szadura 22).

²⁰ Melodia i tekst za Szymańska II, nr 0863, Berezówka 1979.

Korowaja weselnicy zabierali do domów. Zapewne dlatego współcześnie korowajem nazywane jest każde ciasto weselne, jakim obdarowywani są goście przybyli na tę uroczystość.

PODSUMOWANIE

Korowaj współcześnie bywa sporadycznie przygotowywany na tradycyjną weselną biesiadę, albowiem zastąpił go tort weselny (Maksymiuk-Pacek, „Roste korowaju” 119; Szadura 26). Utracił swoją wartość sakralną i magiczną. Jest reliktem wiejskiej, swojskiej przeszłości, którego symboliczne znaczenie odchodzi w niepamięć. Nadal jednak, pomimo desakralizacji i desemantyzacji, jest istotnym elementem samoidentyfikacji mieszkańców Podlasia. Śpiewów towarzyszących obrzędowi związanych z korowajem niestety nie usłyszymy już na wiejskim weselu wschodniego pogranicza Polski. Dokumentują ten repertuar opracowania materiałów źródłowych i archiwa, a tradycję ich wykonywania podtrzymują zespoły folklorystyczne, prezentujące je na przeglądach i festiwalach kultury ludowej.

Analiza zaprezentowanego w artykule materiału pozwoliła zaprezentować pieśni i przyśpiewki korowajowe jako niezwykle bogate w archaiczne i symboliczne treści teksty. Pełniły one trzy funkcje: magiczną – zawierały kierowane do młodych życzenia pomyślności i dobrobytu, scenariuszową – towarzyszyły ściśle określonym etapom wesela, i instruktażową – stanowiły wskazówki niezbędne do szczególnego traktowania tego „ofiarnego chleba”.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowski, Jan. „Podlaskie pieśni weselne z Wólki Polinowskiej”. *Etnolingwistyka*, nr 1, 1988, ss. 173-181.
- Adamowski, Jan. „Pogranicze jako spotkanie w dialogu”. *Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie. (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”. Lublin, 13–15.10.2005 r.)*, red. Stefan Batruch i Roman Zilinko, Fundacja Kultury Duchowej Pogranicza, 2005, ss. 9-13.
- Atlas gwar Lubelszczyzny*. Przygotowany wedle kwestionariusza Pawła Smoczyńskiego. Materiały zebrane w latach 1957-1959 zostały zdeponowane w formie kartoteki i tysiąca rękopiśmiennych map w Instytucie Filologii Polskiej UMCS w Lublinie.
- Balawejder, Agnieszka. „Kołacz weselny”. *Zeszyty Regionalne. Gody weselne na Podkarpaciu*, nr 9, 2015, ss. 35-36.

- Bartmiński, Jerzy, i Mariola Tymochowicz. „Wesele. Wstęp”. *Lubelskie. Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. II: *Chrzcziny, wesele, pogrzeb*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2011, ss. 40-44.
- Barwiński, Marek. „Podlasie jako region pogranicza”. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, nr 3, 2014, ss. 281-306.
- Bączkowska, Grażyna. „Korowaj”. *Etnolingwistyka*, nr 1, 1988, ss. 79-99.
- Biegeleisen, Henryk. *Wesele*. Nakładem Instytutu Stauropigjańskiego, 1928.
- Bohdanowicz, Janusz. „Pożywienie”. *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. III: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, red. Janusz Bohdanowicz, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1996, ss. 7-70.
- Brückner, Aleksander. „Korowaj”. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, 1957, s. 257.
- Gryciuk, Franciszek. „Ukraińskie wesele w parafii kornickiej konstantynowskiego powiatu siedleckiej gubernii (na podstawie osobiście zebranych materiałów z nutami opracowanymi przez Mikołaja A. Jańczuka)”. *Uniwersalizm i tradycja w kulturze. Aktualność kultury ludowej*, cz. III, red. Agnieszka Roguska i Małgorzata Danielak-Chomać, Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego UPH w Siedlcach, 2015, ss. 87-175.
- Gura, Aleksandr V. *Brak i svad'ba v slavyanskoj narodnoy kul'ture: Semantika i simbolika*. Indrik, 2012 [Гура, Александр В. *Брак и свадьба в славянской народной культуре: Семантика и символика*. Индрик, 2012].
- Ivanov, Vyacheslav B., i Vladimir N. Toporov. *Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey. Leksicheskiye i frazeologicheskiye voprosy rekonstruktsii tekstov*. Nauka, 1974 [Иванов, Вячеслав В., и Владимир Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*. Наука, 1974].
- Kolberg, Oskar. *Dziela wszystkie*, t. 33: *Chelmskie*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890.
- Kowalski, Piotr. *Chleb nasz powszedni*. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2000.
- Kowalski, Piotr. *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Kraczoń, Katarzyna. „Gesty i zachowania obrzędowe towarzyszące przygotowaniu i spożywaniu weselnego korowaja”. *Tam na Podlasiu IV: Pożywienie – czyli coś dla ciała i coś dla ducha*, red. Jan Adamowski i Marta Wójcicka, Gminny Ośrodek Kultury w Borkach z/s w Woli Osowińskiej, 2014, ss. 129-141.
- Kuryłowicz, Beata. „Zapomniany świat obrzędowości weselnej w dawnej Polsce (na podstawie słowniczka „Nazwy weselne...” Zygmunta Glogera). *Białostockie Archiwum Językowe*, nr 16, 2016, ss. 173-190.
- Leksykon symboli*, oprac. Marianne Oesterreicher-Mollow, ROK Corporation SA, 1992.
- Lubelskie. Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. II: *Chrzcziny, wesele, pogrzeb*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2011.
- Łeńska-Bąk, Katarzyna. „Pokarmy obiecane. Między konwenansem a symboliką weselnych oracji zaprosinowych”. *Oczywisty urok biesiadowania*, red. Piotr Kowalski, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998, ss. 62-69.
- Łobińska, Bożena. *Wesele podlaskie z obszaru gminy Milanów (tradycja i współczesność)*. Niepublikowana praca magisterska. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2002.

- Maksymiuk-Pacek, Beata. „Roste korowaju, wyży peczy roga – o korowaju z Hańska i okolic”. *Z badań nad kulturą ludową Hańska i okolic. Tradycja i współczesność*, red. Jan Adamowski i Agnieszka Kościuk, Wydawnictwo TAWA, 2014, ss. 117-126.
- Maksymiuk-Pacek, Beata. „Trwałość i innowacyjność obrzędu. Na przykładzie etapów dawnego i współczesnego wesela z terenów południowego Podlasia”. *Polska Sztuka Ludowa. Konteksty*, nr 1-2, 2017, ss. 364-370.
- Mify narodov mira. Entsiklopediya*, t. 1, red. Sergey A. Tokarev, Sovetskaya Entsiklopediya, 1980 [Мифы народов мира. Энциклопедия, т. 1, ред. Сергей А. Токарев, Советская Энциклопедия, 1980].
- Ogrodowska, Barbara. *Zwyczaj i obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*. Verbinum. Wydawnictwo Księży Werbistów, 2001.
- Oleszczuk, Aleksander. *Ludowe obrzędy weselne na Podlasiu*. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1951.
- Radzikowska, Aranuta Ada. „Przyśpiewki korowajowe na pograniczu polsko-zachodnioruskim z okolic Białej Podlaskiej”. *Literatura Ludowa*, nr 1, 1994, ss. 59-72.
- Sławski, Franciszek. „Korowaj”. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 2. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1958, ss. 495-496.
- Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1980.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, cz. II: *Ziemia. Woda. Podziemie*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 1999; t. II: *Rośliny*, cz. IV: *Ziola*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2019.
- Szadura, Joanna. „Weselny korowaj mielnicki na tle tradycji słowiańskiej”. *Gawędy o kulturach III*, red. Joanna Szadura i Damian Gocół, Polihymnia, 2017, ss. 20-49.
- Szpura, Anna. „Korowaj weselny. Tradycja ocalona od zapomnienia”. *Gawędy o kulturach III*, red. Joanna Szadura i Damian Gocół, Polihymnia, 2017, ss. 51-54.
- Szymańska, Janina. *Podlasie*, cz. I: *Pieśni i obrzędy doroczne*, cz. II: *Pieśni i obrzędy rodzinne*. Instytut Sztuki PAN, 2016.
- TN UMCS, Teksty i melodie zdeponowane w Archiwum Etnolingwistycznym IFP UMCS.
- Zakrzewski, Tomasz. „Podlasie – o pochodzeniu nazwy i najstarszym osadnictwie”. *Podlasie. Pogranicze kultur*, red. Krzysztof Łukawski, Wydział Historyczny Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, 2015, ss. 51-56.
- Zhayvoronok, Vitaliy. *Znaki ukrajin's'koyi etnokul'tury. Slovyk dovidnyk*. Dovira, 2006 [Жайворонок, Віталій. *Знаки української етнокультури. Словник довідник*. Довіра, 2006].

MIEJSCE I FUNKCJA
PIĘŚNI I PRZYŚPIEWK KOROWAJOWYCH
W OBRZĘDZIE WESELNYM NA PODLASIU

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie funkcji i miejsca pieśni i przyśpiewek korowajowych w tradycyjnym obrzędzie weselnym Podlasia. Podstawą analizy są pieśni i przyśpiewki towarzyszące przygotowaniu i dzieleniu korowaja weselnego, zaczerpnięte z tomów *Podlasie* i *Lubelskie*, wydanych w serii „Polska pieśń i muzyka ludowa” PAN, z wybranych tomów *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga oraz z prac dokumentalistów i badaczy wschodniego pogranicza kulturowego. Repertuar pieśniowy uporządkowano zgodnie ze scenariuszem wesela tradycyjnego. Autorki w wyborze przykładowych ilustracji kierowały się tematyką prezentowanych tekstów i analizowały je pod względem językowym i kulturowym, a nie muzycznym. Na tej podstawie podjęły próbę ustalenia funkcji pieśni i przyśpiewek korowajowych.

Analiza potwierdziła, że korowaj był i jest jednym z fenomenów kulturowych Podlasia, ważnym składnikiem samoidentyfikacji jego mieszkańców. Pieśni związane z jego rolą w obrzędzie weselnym mają charakter archaiczny i unikatowy, są bogate w symboliczne treści. Pełniły trzy funkcje: magiczną, scenariuszową i instruktażową.

Słowa kluczowe: korowaj; pieśni weselne; przyśpiewki weselne; Podlasie; język wschodniego pogranicza.

THE PLACE AND FUNCTION OF *KOROVAI* SONGS AND COUPLETS
IN THE WEDDING RITUALS OF PODLACHIA

Summary

The aim of this article is to discuss the function and place of *korovai* songs and couplets in the traditional wedding rituals of Podlachia. This analysis is based on the songs and couplets accompanying the preparation and sharing of the *korovai* ([wedding-cake]; Pol. *korowaj*; Ukr. *коровай* [*korovai*], Russ. before the 1956: *коровай* [*korovai*], modern: *каравай* [*karavai*], Old East Slavic: *каравай* [*karavai*]), and which were taken from the volumes entitled *Podlasie* [Podlachia] and *Lubelskie* [Lublin Region] that were published in the series “Polska pieśń i muzyka ludowa” [Polish Folk Songs and Music], from selected volumes of Oskar Kolberg’s *Dzieła wszystkie* [The Complete Works] and the works of various documentalists and researchers of the eastern cultural borderland. The repertoire of songs was arranged according to the scenario of the traditional wedding ceremony. When choosing the sample texts, the authors took their subjects into consideration and analysed them in terms of language and culture, but not that of music. On this basis, they attempted to determine the function of the *korovai* songs and couplets.

The analysis undertaken confirms that not only is the *korovai* one of the cultural phenomena of Podlachia, but also an important component of the identity of its inhabitants. The songs related to the specific role of the *korovai* in the wedding ritual are characterised by both an archaic and unique character, and a rich symbolic content. They fulfil magical, scenario and instructional functions.

Keywords: *korovai* [wedding-cake]; wedding songs; wedding couplets; Podlachia; language of the eastern borderlands.